

Aşk Şairi Muhammed Fuzuli`nin İsmi Taşıyan Bilimsel Araştırma Kurumu

Nigar Babaxanova*

ORCID: 0000-0002-6180 8631

Nəzrin Rzayeva**

ORCID: 0000-0002-6980-4782

Azerbaycan Cumhuriyeti`nin devlet politikasının en önemli örneklerinden biri ulusal, manevi değerlerimizin, halkımızın kültürel anıtlarının, geleneklerinin korunmasıdır. Çağdaş toplumda, her kültür ulusunun eski tarihi anıtlarının tarihi ile ölçülür. Azerbaycan halkının tarihinin önemli referans kaynaklarından biri, bu milletin temsilcilerinin kaleme aldığı ve gelecek nesillere miras bıraktığı kadim el yazmalarıdır.

1950 yılından önce bir şube, sonra bir kurum ve şu anda özel bilimsel araştırma müessesesi gibi faaliyetde bulunan Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü bu önemli mirasın korunması ve araştırılması işinin uhtesinden onurla gelmiştir. Müessemiz 67 yıl içinde yüksek nitelikli uzmanları sayesinde Azerbaycan halkına mahsus eski ve ortaçağa ait yazılı eserleri toplamış, tasvirini yapmış, kataloglarını tertip etmiş, translitrasyon ve çevrisini yaparak yayına hazırlamış, araştırmış ve onların tebliğini başarıyla gerçekleştirmiştir.

Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü 1982 yılından Bakü`nün şimdi İktiklaliet denilen meşhur sokağında, 1901 yılında hayırsever Hacı Zeynalabdin Tağıyev`in teşebbüsü ile Kızlar Seminariyası için yapılmış bir binada faaliyet göstermektedir. 1918-1920 yıllarında bu binada Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin parlamentosu, sonra pedaqojik okul, daha sonralar da Azerbaycan SSCB Bakanlar kurulu yer almıştır.

El Yazmaları Enstitüsü`nün yirminci yüzyılın son dönemlerinde modern bilimsel araştırma merkezi olarak teşekkül etmesinde ulu önderimiz Haydar Aliyev`in büyük rolü olmuştur. Onun 1981 yılında “ El Yazmaları Kurumunun faaliyetinin daha da iyileştirilmesi hakkında” özel kararı ile müessesenin temeli güçlendirilmiş ve maddi-teknik desteği artırılmıştır. 1986 yılında

* Doç. Dr. AMEA -nin Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, E-Mail:nazrinrzayeva88@gmail.com

** Elmi işçisi, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, E-Mail:nazrinrzayeva88@gmail.com

SSCB Bakanlar Konseyi'nin ilk başkan yardımcısı olan Haydar Aliyev'in yakından katılımı ve desteği sayesinde El Yazmaları Kurumunun bünyesinde El Yazmaları Enstitüsü tesis edilmiştir.

Devletimiz kendi bağımsızlığına kavuşduktan sonra, 1996 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in özel kararnamesi ile Enstitü'ye dahi şairimiz Muhammed Fuzuli'nin ismi verilmiştir. Şu anda bağımsız ülkede el yazma eserlerinin araştırılması ve tanıtım işi yüksek hızla devam etmektedir. El Yazmaları Enstitüsü'nün esasını daha önceler ortaçağ kütüphanelerine, ayrıca Azerbaycan'ın XIX-XX yüzyıllarda yaşamış, ünlü kültür adamlarından Abbaskulu ağa Bakıhanov, Mirze Feteli Ahuntzade, Ebdülğani Efendi Halisekarızade, Hüseyin Efendi Kayıbov, Behmen Mirze Kacar, Mir Möhsün Nevvap ve başkalarının özel koleksiyonlarına ait eserler oluşturmaktaydı. El Yazmaları Enstitüsü'nün bağımsız bir uzmanlık kurumu olarak organizasyonu döneminde buraya çeşitli kültürel öğretim kurumlarından, kütüphanelerden binlerce el yazma eserler, tarihi belgeler toplanmıştır. Şu anda Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü dünyanın en zengin el yazma hazinelerinden biri gibi tanınmaktadır. Burada mevcut olan ve Arap alfabesiyle yazılmış abideler içeriği ve nadirliği açısından dünyanın meşhur kütüphane ve müzelerinde sergilenen eserlerden hiç de geri kalmıyor.

El Yazmaları Enstitüsü'nde tıp, astronomi, matematik, mineroloji, poetika, felsefe, teoloji, hukuk, dil bilgisi, tarih, coğrafiya ve başka ilim sahalarına ait örnekler vardır. Bundan başka burada nesir ve nazıma ait zengin edebi bir koleksiyon da muhafaza edilmektedir. Mevcut el yazma eserleri Azerbaycan, Türk, Arap, Fars ve başka dillerdedir. Hazinemizde eski, özenle hazırlanan Kuran-Kerim, İncil ve Tevratın örnekleri, minyatürlü ve resimli el yazmaları da mevcuttur. El Yazmaları Enstitüsü'nde toplamda 40.000'den fazla yazılı eser vardır. Bunlardan 12.000'i IX-XX yüzyıllarda yazılmış veya yüzü aktarılmış Arap harfli el yazıdır.

Ayrıca Enstitümüzde XIX-XX yüzyıllarda yaşamış Azerbaycan'ın meşhur bilim ve kültür adamlarının şahsi arşivleri, tarihi belgeler, eski basın örnekleri, gazete ve dergiler, yazarlarımıza ait yazılı eserlerin mikrofilm ve suretleri muhafaza olunmaktadır. Enstitümüzde eski el yazma eser IX. yüzyıla ait olan "Kuran"ın deri üzerine yazılmış "Nisa " suresinin bir parçasıdır. Üzerinde kaydı olan eski el yazmalarından biri meşhur bilim adamı İsmail el-Cevheri tarafından X. yüzyılın sonunda hazırlanan klasik Arap dilinin izahlı ansiklopedik sözlüğü kabul edilen, "Es-Sihah" eserinin el yazmasıdır ki, yüzü 1117 yılında aktarılmıştır.

Ebu Ali ibn Sinan'ın "Kanun fi-t-Tıp"("Tıp kanunu") eseri (II c) arapça yazılmış tıpa ve farmakolojiye ait risaledir. Yazarın ölümünden 104 yıl sonra 1143 yılında Bağdat'da nesh hattı ile aktarılmıştır. Tıp ilminin gelişiminde etkisi olan temel çalışmalardan biri olarak kabul edilmiştir.

X-XI. yüzyıllarda İspanya`da-Kordova`da yaşamış, arap bilim adamı Ebul-Kasım ez-Zehravi`nin “El-Makale es-Selasun” (“Otuzuncu risale”) eseri de tıpa dair risalenin bir cildir. Bu eserin Müslüman Doğusunda cerahiye sahasının ilerlemesinde hususi etkisi olmuştur. Eserin esas özelliği 200`e kadar cerrahi enstrümanın tasvirinin verilmesi, ameliyatlar zamanı onların uygulanması yöntemlerinin gösterilmesidir. Eserin Bakü el yazma nüshası XIII. asırda aktarılmıştır.

Rüstem Cürcani`nin farmakolojiye ait “Zahire-i Nizamşahi” isimli eserinin XIII. yüzyılda aktarılmış nüshası da El Yazmaları Enstitüsü`nde muhafaza olunmaktadır.

Son üç eserin UNESCO`nun “Dünyanın hafızası” listesine dahil edilmiş ortaçağ tıp ve eczacılık tarihine dair Azerbaycan el yazmalarıdır. Bundan başka yine enstitünün zengin ve nadir el yazmaları koleksiyonunda yer alan bazı yazılı eserlerden örnek olarak aşağıdakileri gösterebiliriz:

Eli bin Hüseyin Gazvini`nin “Menahic et-Talibin va-l-Mearif es-Sadikin”eseri (1377 yılında aktarılmıştır);

Şeyh Mahmut Şebusteri`nin “Gülşen-i Raz” eseri (XIV asırda aktarılmıştır)

Hacı Kirmani`nin“Humay-Humayun”(1415 yılında aktarılmıştır);

Kemal Hocende “Divan”ı (1436 yılında aktarılmıştır);

Rövşani “Divan”ı (1484 yılında aktarılmıştır);

Nesimi “Divan”ı(1494 yılında aktarılmıştır);

Sedi`nin “Bustan”ı (1494 yılında aktarılmıştır);

İbn Hellikan`ın “Vefayat el-Ayan”eseri (1484 yılında aktarılmıştır);

Nasiraddin Tusi`nin “Zic el-Elhani” isimli astronomik tablosu;

Muhammed bin Ebu Bekir Eş-Safei`nin “İrşad-el-Muhtac ile Şerh-i

Şerh-i Minhac”risalesi ve başkaları.

El Yazmaları Enstitüsü`nde yazılı eserler özel iklim koşulları ile muhafaza olunmaktadır. Son dönemlerde Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü`nün yabancı ülke kütüphaneleri ile ilişkileri genişlemiş, nüshasını elde ettiğimiz yazılı eserlerimizin sayı artmıştır. Yabancı ülke kütüphanelerinin el yazma nüshaları tarihimize, kültürümüze, edebiyatımıza yini bir bakışla bakmağımızı sağlamıştır. Dış ilişkilerin bir sonucu olarak, elde edilen el yazmalardan aşağıdakiler örnek verilebilir.

Nadir Mirze`nin mutfak tarihine ait “Karname” eseri (Tehran Meclis kütüphanesi);

Azerbaycan tarihine ait 200`den fazla el yazma nüshası (Paris Milli Kütüphanesi)

XV yüzyıl Azerbaycan şairi Ahmet Tebrizi'nin "Yusif ve Züleyha" mesnevisi (İstanbul Marmara Üniversitesi Fen-Edbiyat Fakültesi Kütüphanesi);

XVI yüzyıl şairi Karibi'nin Türkçe eserleri (Tehran'ın Meclis Kütüphanesi);

XVII asır şairi Mürtezakulu Han Zaferi'nin "Divan"ının el yazma nüshası(Kembridj Üniversitesi Kütüphanesi);

XVII asırda yaşamış büyük şairimiz Saip Tebrizi'nin Küliyatının sureti (Kahirenin Darül-kutub kütüphanesi);

XVII yüzyıl şairi Saip Tebrizi devamcısı, şikeste-nastalîk hattının kurucusu Mürtezakulu Sultan Şamlu'nun "Divan"ı (Astane –Kudüse-Rezevi Kütüphanesi);

XVII yüzyıl şairi, Tebriz şehrinin şeyhülislamı Mirze Salih Tebrizi'nin Farsça "Divan"ı (Ehran Meclis Kütüphanesi);

XIX asır şairi Sabit'in "Divan"ı (Tebriz Merkezi Kütüphanesi);

XVII-XVIII yüzyıl Azerbaycan şairi, Cihan Şah Karakoyunlu soyundan olan, bilim adamı, Nadir Şah Efşar'ın isteği üzerine Necef'te Hz.Ali türbesinin günbezinin Türkçe madde-i tarih yazmış Neş'e Tebrizi'nin

Azerice şiirlerinin yer aldığı Farsça "Divan"ı (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi).

Haydar Aliyev Vakfı'nın Vatikan'la işbirliği projesi çerçevesinde Vatikan'ın Apostol Kütüphanesindeki Azerbaycan el yazmaları incelenmiş, hatta bazılarının örnekleri getirilmiştir. Bunlardan özellikle aşağıdaki eserler dikkat çekicidir:

XV-XVI yüzyıllarda yaşamış hurufî şairi Nesimi geleneklerinin devamcısı Süruri'nin "Divan"ı;

Seyit Yahya Bakuvî'nin oğlu Şeyh Ali'nin hayatından bahseden "Menakib-i Şeyh Ali Semerkandi"eseri;

XVII yüzyıl yazarı Baba Hasan bin Muhammet Şirvani'nin anadilli eser-i nücum, cefr ve reml bilimlerine ait "Ketabbeşşecare ve Somare bin nücum" risalesi.

Bunların sırasında Safeviler, Kacarlar, onların savaşları, Kafkas, Bakü ve Tiflis'in ruslar tarafından istila olunması hakkında geniş bilgi veren XIX. yüzyılın ismi malum olmayan müellifinin de eseri vardır. Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış bu eser henüz araştırılmamıştır.

XVII. yüzyıl Osmanlı aydını Muhammed Edirnevi'nin "Nehcetül Tevarih" eserinde de Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin tarihinden bahsölnmektedir. Aynı döneme ait "Risale-i Eğitim-fi-İlaç" isimli Türkdilli eser en önemli edebi eserler

sırasındadır. Elde olunan el yazmalar enstitüsünün araştırmacı bilim adamları tarafından incelenip, yayınlanmaktadır.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü, 2015 yılından Büyük Britanya'nın Cambridge Üniversitesi'nin bünyesinde kurulan Uluslararası İslam El Yazmaları Birliğinin (TİMA) üyesidir. Enstitümüz Doğunun zengin el yazması hazinesine sahip muteber kurum ve kütüphaneleri Suudi Arabistan Krallığı Kral Abdülaziz adına Araştırma ve Arşiv Kurumu, Merakeş Milli Kütüphanesi ve Arap Birliği içerisinde faaliyet gösteren Arap El Yazmaları Enstitüsü ile yakın işbirliği yapmıştır. Enstitümüzde el yazmaların elektron katalogu, nadir, nefis, kıymetli eserlerin elektron kütüphanesinin kurulması işi de modern taleblere uygun biçimde yapılmıştır.

El Yazmaları Enstitüsü'nde filoloji, tarih, sanatşinaslık ihtisaslarının metinşünaslık, menbeşünaslık, arşiv abidelerinin korunması ve berpası gibi uzmanlık alanlarının öğretimi işi yapılmış, bu yönde yüksek lisans ve doktora hazırlığı üst düzeyde organize olunmuştur.

El Yazmaları Enstitüsü kayb olmakta olan ebru, minyatür, el yazma eserlerinin aslına uygun restrasyonu ve ciltlenmesi, hatt, ahşap oyma işi gibi eski sanat türlerinin tanıtımı ve genç nesle öğredilmesi için özel sanat kurslarının faaliyet göstermesini de hedeflemiştir. Muhammed Fuzuli adına El Yazmaları Enstitüsü Doğu ile Batı'nın, Avrupa ile Asya'nın sınırlarında bulunan önemli kültür merkezi olan Azerbaycan tarihinin, edebiyatının, kültürünün muteber referans kaynağı olarak kabul edilen çok mühim yazılı eserlerin koruyucusu ve sesi dünyanın nüfuslu bilim, kültür ocaklarından gelen prestijli, bilimsel araştırma kurumudur.